

3. Левитов Н. Д. Фрустрация как один из видов психических состояний. Вопросы психологии. 1967. № 6. С. 17–18.

4. Панов В. И. Психология и практика психических состояний в экстремальных ситуациях. Первая российская конф. по экологической психол.:Тез. (Москва, 3 – 5 декабря). Москва, 1996. С. 128–129.

5. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Самара: Изд.дом «БАХРАХ – М», 2002. С. 141–145.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ekstremal'na psihologija: pidruchnik. Zag. red. O. V. Timchenka. Kiïv: TOV «Avgust Trejd», 2007. S. 126–142.

2. Kulikov L. V. Rukovodstvo k metodikam diagnostiki psihicheskikh sostojanij, nastroenij i sfery chuvstv. Opisanie metodik, instrukcij po primeneniju. Sankt-Peterburg: SPGU, 2003. S. 56 – 58.

3. Levitov N. D. Frustracija kak odin iz vidov psihicheskikh sostojanij. Voprosy psihologii. 1967. № 6. S. 17–18.

4. Panov V. I. Psihologija i praktika psihicheskikh sostojanij v jekstremal'nyh situacijah. Pervaja rossijskaja konf. po jekologicheskoj psihol.:Tez. (Moskva, 3 – 5 dekabrja). Moskva, 1996. S. 128–129.

5. Rajgorodskij D. Ja. Prakticheskaja psihodiagnostika. Samara: Izd.dom «BAHRAH – M», 2002. S. 141–145.

УДК 159.9

Селюкова Т.В., старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: selukova_tv@ukr.net;

Курганов Р.І., бакалавр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: russ96kurhan@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСИВНОСТІ КУРСАНТІВ РІЗНИХ КУРСІВ НУЦЗУ

В статті розглядається проблема співвідношення понять рефлексія та рефлексивність. Визначено специфіку видів та типів рефлексії курсантів НУЦЗУ з різним терміном навчання.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивність; види та типи рефлексії; афективний, когнітивний і регулятивний рівні рефлексії; внутрішньоособистісний, соціальний, макросоціальний рівні рефлексії; ретроспективна, перспективна, поточна рефлексія.

В статье рассматривается проблема соотношения понятий рефлексия и рефлексивность. Определена специфика видов и типов рефлексии курсантов НУЦЗУ с различным сроком обучения.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивность; виды и типы рефлексии; аффективный, когнитивный и регулятивный уровни рефлексии; внутриличностный, со-

ціальний, макросоціальний уровни рефлексии; ретроспективная, перспективная, текущая рефлексия.

Постановка проблеми. Професійна рефлексія є основою успішності службової діяльності офіцера ДСНС. Екстремальними умовами в діяльності є – наявність загрози життю і здоров'ю людини, складність і небезпека діяльності, що травмують психіку людини. Діяльність офіцерів Державної служби з надзвичайних ситуацій України, на думку багатьох дослідників, характеризується впливом різноманітних стресогенних факторів, які можуть стати причиною зниження ефективності або зриву діяльності (М.І. Марьїн, В.Л. Марищук, А.П. Самонов, В.Ю. Рибников і ін.). Це висуває підвищені вимоги до індивідуально-особистісним якостям рятувальників, і їх діям.

Рефлексивність дає змогу офіцеру-рятувальнику не лише зосереджувати увагу на самому собі, власних переживаннях, але й враховувати ставлення інших людей до нього з метою корегування своєї поведінки та розуміння поведінки інших. Як свідчить практика, значна частина офіцерів-рятувальників не здатна належним чином рефлексувати, недостатній рівень розвитку їхньої професійної рефлексії породжує труднощі у спілкуванні з підлеглими, конфліктні ситуації та ін. Рефлексія є тим інструментом, яка повинна допомагати офіцеру-рятувальнику швидко та об'єктивно оцінити обстановку, прийняти рішення, проаналізувати всі попередні дії та зробити висновки щодо перспективи професійної діяльності, обрати той чи інший стиль керівництва в умовах екстремальної діяльності.

Проблема професійної рефлексії була предметом дослідження психологів: Е. Берн, А. Деркача, В.В. Демського, А. Карпова, Н. Кузьміної, О. Матеюка, Ю. Овчаренка, Є. Потапчука, О. Сафіна, М. Томчука, В. Ягупова та ін. Проте поза увагою залишилась питання розвитку професійної рефлексії саме у рятувальників, що має високу як наукову, так і практичну значущість. Як особистісний феномен професійна рефлексія офіцерів-рятувальників, через різні підходи та тлумачення вчених щодо терміну «рефлексія», не отримала належного відображення в психології.

Недостатня теоретична та емпірична розробленість проблеми розвитку, діагностики та шляхів удосконалення рефлексії офіцерів Державної служби з надзвичайних ситуацій України зумовила вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Рефлексивність традиційно вивчається у широкому колі напрямів: діяльнісному (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв); в контексті проблематики психології мислення (В.В. Давидов, Ю.Н. Кулюткін, І.М. Семенов, В.Ю. Степанов); комунікативному підході (В.С. Біблер, С.Ю. Курганов, А. Ліпман); педагогічному (О.С. Анісімов, А.З. Зак, А.В. Захарова), осо-

бистісному (Ф.Ю. Василюк, М.Р. Гінзбург, Т.Є. Самулевич, О.Ф. Лазурський); генетичному (О.К. Дусавицький, С.Д. Максименко, Ж. Піаже, В.І. Слободчиков, Є.І. Ісаєв); системомислєдїяльносному (Г.П. Щєдро-вицький, В.А. Лефєвр); метакогнітивному (М. Кєлєр, М. Кєплінг, Дж. Флєйвєл, М.А. Холодна).

Сучасну спробу визначення рефлексивності на системному рівні було здійснено А.В. Карповим [8]. Він вважає, що рефлексія як інтегральна психічна реальність існує у трьох модусах: процесу, стану та власності особистості, а отже рефлексивність повинна бути представлена як якісно особлива властивість індивіда.

Д.О. Леонтєв в останні роки розробляє диференційний підхід до визначення рефлексивності. Він виокремлює три її форми: 1) інтроспекція, пов'язана з зосередженістю на власному стані, власних переживаннях; 2) системна рефлексія, пов'язана з поглядом на себе зі сторони; 3) квазірефлексія, спрямована на об'єкт, що не має відношення до актуальної життєвої ситуації і пов'язана з відривом від актуальної ситуації [12].

О.І. Зімовін, Є.В. Заїка в своїх дослідженнях виокремлюють три варіанти співвідношення понять «рефлексивність» та «рефлексія»: 1) вони тотожні, 2) рефлексія більш широке поняття ніж рефлексивність, 3) рефлексивність більш широке поняття. У першому, найбільш історично ранньому, вони тотожні, використовуються як слова синоніми, взаємозамінні поняття. У другому варіанті, рефлексія більш широке поняття ніж рефлексивність, а рефлексивність виступає лише модусом рефлексії (А.В. Карпов). У третьому, рефлексивність більш широке поняття, вона розглядається як загальна здатність системи спрямовувати власну активність на саму себе (А.В. Сурмава, Е. Гідденс, М. Фуко) [4].

А.С. Шаров наголошує, що рефлексивність особистості – це її (особистості) здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, власні особливості, тобто рефлексивність забезпечує особистості можливість самоконструювання, саморозвитку, самодетермінації. Рефлексивність характеризується інтегрованістю, системністю та континуальністю на відміну від динамічності, дискретності та спрямованості рефлексії [15].

Таким чином, рефлексивність виступає узагальненою можливістю рефлексії та на відміну від неї співвідноситься не з конкретним змістом діяльності, а з системною цілісністю особистості. Як особистісна властивість рефлексивність забезпечує їй можливість спрямування власної активності на саму себе.

Проблема професійної рефлексії була предметом дослідження таких психологів, як: Е. Берн, А. Деркач, В. Демський, А.Зак, А. Карпов, Н. Кузьміна, Ю. Овчаренко, Є. Потапчук, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупова та ін..

Розглядаючи психологічні особливості професійної рефлексії, О.С. Ноженкіна називає рефлексію стержневим явищем, яке консолідує Я-

концепцію фахівця, з одного боку, сприяючи динамічності її змісту, з іншого – підтримуючи її стабільність. Автор відносить до професійної рефлексії наступні компоненти: 1) рефлексивність як особистісну якість (схильність обмірковувати те, що відбувається у житті, свої дії, вчинки інших людей); 2) осмисленість життя (цілеспрямованість, наявність цілей, часової перспективи, задоволеність життям, тощо); 3) самоактуалізацію (прагнення до найбільшого виявлення своїх можливостей); 4) орієнтацію на цінності творчого самовираження у професійній діяльності [13].

Т.Н. Щербакова характеризує професійну рефлексію як один з психологічних механізмів самоконтролю, який забезпечує особистісне зростання майбутнього працівника, як психологічний механізм професійного самопізнання і самосвідомості [16]. Ю.П. Поваренков, кажучи про місце і роль професійного самовизначення і рефлексії в ході професіоналізації, вказує на їх важливу детермінуючу роль. Усвідомлення своїх можливостей, співвіднесення їх з реальними вимогами, прийняття ідеальних зразків, визначають напрямок і зміст його професійного становлення [14].

На основі теорій Я-концепції особистості (Р. Бернс, К. Роджерс, А. Фурман та ін.) С.П. Івановою запропоновано модель професійної рефлексії офіцера-рятувальника, що являє собою взаємозв'язок трьох особистісних компонентів:

1. Когнітивний компонент професійної рефлексії офіцера-рятувальника описується такими основними показниками як самоаналіз власних професійних знань, якостей, можливостей щодо управління підрозділами.

2. Емоційно-оцінний компонент професійної рефлексії характеризується емоційним реагуванням офіцера-рятувальника на результати професійної діяльності, почуттям відповідальності, патріотизму, задоволеності результатами професійної діяльності.

3. Основними показниками поведінкового компонента професійної рефлексії є усвідомлення професійних дій, поведінки, адекватність власних управлінських рішень, відповідність дій та поведінки офіцера-рятувальника вимогам оперативної обстановки [5].

О.В. Дишкант визначає, що процеси прийняття рішення є ключовим моментом діяльності офіцера-рятувальника, і саме від рівня розвитку професійної рефлексії залежить успішність виконання ним фахових функцій [3]. Як область самопізнання, пишуть Р.І Курганов і Т.В. Селюкова, професійна рефлексія виникає вже на перших етапах професійного становлення: у процесі професійного навчання та на початковій стадії реалізації професійних функцій [11]. У міру засвоєння професійного простору, аналізує В.Г. Кельба, рефлексія стає більш стабільною і глибокою. Вона починає містити в собі вивчення власного досвіду не тільки професійного сьогодення, але й минулого, що дозволяє особистості

краще зрозуміти свої можливості і виробити індивідуальний стиль професійної діяльності, здійснити корекцію на всіх її етапах: цілеспрямованості, планування, реалізації й ін [9].

Н.В. Кузьміна відповідно до змісту професійної діяльності пропонує модель компетентності, де самостійним елементом виступає рефлексія, яка включає аналіз мислення або діяльності, критичне ставлення до них і пошук нової норми, що дає можливість людині самостійно приймати рішення. Таким чином, рефлексія на думку Н.В. Кузьміної, входить в структуру професійної компетентності та є системоутворюючим фактором її формування [10].

Дослідження Н.Є. Афанасьєвої свідчать, що в контексті вивчення толерантності як професійно важливої якості майбутніх фахівців ДСНС України феномен особистісної рефлексії займає найважливіше місце. З метою підвищення рівня розвитку толерантності у майбутніх фахівців була створена спеціальна програма соціально-психологічного тренінгу, яка орієнтована на розвиток рефлексивної компетентності учасників, створенні певної ієрархії рефлексивних компонентів, а саме: корекція поведінки, психологічна і соціальна адаптація, гармонізація емоційної сфери, підвищення особистісного статусу, тощо [2]. Також, автором розроблена програма психологічного консультування пожежних-рятувальників, які мають певні проблеми, пов'язані з деформацією афективного, когнітивного та регулятивного компонентів особистісної рефлексивності. В результаті психологічного консультування у клієнтів знизилася внутрішня напруженість, підвищилися емоційний тонус, стресостійкість та критичність [1].

В роботі Ю.Ю. Ільїної розглядається питання взаємодії параметрів часових факторів рефлексивності та психологічної безпеки особистості на прикладі курсантів НУЦЗУ. Визначено зовнішні та внутрішні чинники, під впливом яких змінюються характеристики часової перспективи особистості [7].

Таким чином, професійна рефлексія розуміється як психічна реальність, визначають Р.І. Курганов, Т.В. Селюкова, яка виявляє себе і як психічний процес, і як психічна властивість (рефлексивність), і як психічний стан одночасно, що полягає в пізнанні, переосмисленні та проектуванні особистістю власної професійної діяльності, своєї позиції в ній і образу себе, як суб'єкта цієї діяльності. Професійна рефлексія містить в собі три основні функції, котрі забезпечують регуляцією діяльності: аналітичну, інтегруючу і розвиваючу (акмеологічну). Професійна рефлексія є професійно важливою якістю особистості, що становить основу для формування соціально-перцептивних і комунікативних здібностей працівника і обумовлює розвиток її професійної самосвідомості [11].

Як особистісний феномен, професійна рефлексія офіцерів-рятувальників, через різні підходи та тлумачення вчених щодо терміну

«рефлексія», не отримала належного відображення в психології. Професійна рефлексія офіцера-рятівників – це складне, системне утворення особистості, в структуру якого входять такі взаємопов'язані компоненти як: когнітивний, емоційно–оцінний та поведінковий.

Мета нашого дослідження – виявити особливості рефлексивності курсантів–рятівників різних курсів НУЦЗУ.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Національного університету цивільного захисту України. У дослідженні взяли участь 67 респондентів – курсанти факультетів пожежної безпеки та цивільного захисту. У першу групу увійшло 35 курсантів першого курсу навчання, у другу групу – 32 курсанта четвертого курсу.

З урахуванням надзвичайної широти і варіативності підходів до дослідження проблеми рефлексії був застосований опитувальник С.П. Іванової та Л.В. Кузьменкової, який спрямований на діагностику трьох типів рефлексії, в яких критеріями для класифікації є особистісні компоненти, спрямованість (рівні рефлексії) і тимчасові параметри – по три види рефлексії в кожному блоці [6].

Автори розглядають поняття рефлексії ближче до буквального перекладу з латинської – як психічний стан усвідомлення суб'єктом своїх, внутрішніх психічних явищ. Рефлексивність за С.П. Івановою та Л.В. Кузьменковою розуміється як психічна властивість, що є частиною інтегративної психічної реальності, яка співвідноситься з рефлексією в цілому. У свою чергу, під рефлексуванням автори методики мають на увазі особливий психічний процес [6].

У блоці «Особистісні компоненти» виділяються три види рефлексії: афективний, когнітивний і регулятивний. Афективний вид (емоційна рефлексія) – це усвідомлення суб'єктом емоцій і почуттів. Когнітивний вид – рефлексія як спрямованість мислення на себе, здатність усвідомлення причин та наслідків. Регулятивний (поведінковий) вид – усвідомлення людиною своєї та чужої поведінки, відстеження причин.

Методика враховує також і диференціацію проявів рефлексії по ще одному важливому критерію – її спрямованості на певні рівні. Відповідно до нього розрізняють три види рефлексії. 1. Внутрішньоособистісна рефлексія (в системі «Я–Я»), відстеження суб'єктом свого стану, тобто це рефлексія на мікрорівні. 2. Здатність до розуміння психіки інших людей, рефлексивні закономірності організації комунікативних процесів в структурі спільної діяльності (рефлексивність в системі «Я–Інші» на соціальному рівні). 3. Макросоціальна (в системі «Я–Світ») – відстеження суб'єктом свого стану щодо суспільства, держави, цивілізації, усвідомлення процесів, що відбуваються на макросоціальному рівні (культура, традиції, політика і т. ін.).

Зміст теоретичного конструкту, спектр визначених ним поведінкових проявів – індикаторів властивості рефлексивності – припускає

необхідність врахування ще трьох видів рефлексії, що виділяються по так званому часовому параметру: ретроспективна, перспективна, ситуативна (актуальна, поточна) рефлексія. Ретроспективна рефлексія розуміється як відстежування суб'єктом свого стану в минулому. Вона проявляється у схильності до аналізу виконаної діяльності та dokonаних подій, служить виявленню та відтворенню схем і засобів, процесів, що мали місце в минулому. Перспективна рефлексія – відстеження суб'єктом свого стану в процесі планування майбутнього, виявлення і коректування схеми та засобів можливої діяльності в майбутньому, аналіз. Ситуативна рефлексія – здатність усвідомлювати себе, свій стан в «реальному часі», осмислення поточної ситуації, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з обстановкою.

Статистичний аналіз був проведений за допомогою t-критерію Стьюдента.

Результати дослідження видів та типів рефлексії курсантів різних курсів надано у таблиці 1

Таблиця 1

Показники видів та типів рефлексії у групах курсантів з різним терміном навчання ($M \pm \delta$)

Шкали	Групи досліджуваних		t-критерій Стьюдента	
	Група № 1 (1 курс)	Група № 2 (4 курс)	t	p
1. Особистісні компоненти	1,73 ± 0,71	1,84 ± 0,55	0,12	–
1.1. Афективний	1,86 ± 0,59	2,01 ± 0,55	2,03	p ≤ 0,05
1.2. Когнітивний	1,82 ± 0,50	2,04 ± 0,61	2,07	p ≤ 0,05
1.3. Регулятивний	1,59 ± 0,55	1,92 ± 0,49	0,49	–
2. Рівні рефлексії	2,14 ± 0,58	1,76 ± 0,66	2,2	p ≤ 0,05
2.1. Внутрішньоособистісний	2,05 ± 0,69	1,88 ± 0,53	2,14	p ≤ 0,05
2.2. Соціальний	2,23 ± 0,49	1,72 ± 0,46	2,22	p ≤ 0,05
2.3. Макросоціальний	2,05 ± 0,64	1,72 ± 0,54	2,17	p ≤ 0,05
3. Часові фактори	2,01 ± 0,53	1,78 ± 0,33	2,09	p ≤ 0,05
3.1. Ретроспективна	1,77 ± 0,31	1,78 ± 0,49	0,16	–
3.2. Перспективна	2,00 ± 0,59	1,68 ± 0,56	2,1	p ≤ 0,05
3.3. Поточна	2,18 ± 0,53	1,80 ± 0,41	2,03	p ≤ 0,05

На основі даних методики «Діагностика видів та типів рефлексії» за С.П. Івановою та Л.В. Кузьменковою були отримані наступні результати:

За шкалою «Особистісні компоненти рефлексії» досліджувані першої групи набрали 1,73 балів, а досліджувані другої групи – 1,84 балів. Це говорить про те, що курсанти обох груп ефективно здійснюють власну індивідуальну діяльність. В цьому випадку особистісні компоненти рефлексивності є необхідною умовою підвищення професіоналізму. Однак у курсантів четвертого курсу компоненти рефлексивності висту-

пають як професійні якості особистості, що дозволяє найбільш ефективно і адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що забезпечує процес розвитку і саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягнення її максимальної ефективності та результативності. Проте, статистично значущих відмінностей ми не виявили.

Характеризуючи шкалу «Афективний компонент рефлексії» ми виявили статистично достовірні відмінності $p \leq 0,05$ між досліджуваними першої та другої груп. Це характеризує досліджуваних другої групи як осіб, які усвідомлюють свої емоції, почуття. Таке емоційне розуміння дозволяє курсантам–рятівникам 4 курсу бути емоційно стабільними у різних складних ситуаціях.

За шкалою «Когнітивний компонент рефлексії» досліджувані першої групи набрали 1,82 балів, а досліджувані другої групи – 2,04 балів. Визначаються достовірні розбіжності на рівні значущості $p \leq 0,05$. Тобто для курсантів четвертого курсу більш характерна рефлексивність як направленість мислення на самого себе, здібність усвідомлення своїх дій та їх аналіз. Щодо курсантів першого курсу, то вони діють більш ситуативно та не розуміються на своїх почуттях. Це сказується на їх емоційному стані та характеризується віковими особливостями.

За шкалою «Регулятивний компонент рефлексії» у першій групі склав 1,59, у другій групі цей показник дорівнював 1,92. Вірогідні відмінності не були визначені. Тобто курсанти в незалежності від курсу навчання слідкують за причинами своєї поведінки та усвідомлюють свої дії.

За рівнями рефлексії показники склали у першій та другій групах 2,14 та 1,76 відповідно. Математико–статистичний аналіз дозволив виявити вірогідне підвищення показника у першій групі. Це значить, що у курсантів першого курсу рефлексивність має вищий рівень, ніж у курсантів четвертого курсу. Припустимо, що такі результати пов'язані з первинним етапом професійного становлення першокурсників і тому їх рефлексивність проявляється як в розумінні себе, так і розумінні інших.

Такі дані підтверджуються за результатами достовірного підвищення показників в першій групі внутрішньоособистісного (2,05), соціального (2,23) та мікросоціального (2,05) рівнів рефлексії, на відміну від другої групи, що характеризується відповідними балами 1,88, 1,72 та 1,72. Визначаються достовірні розбіжності на рівні значущості $p \leq 0,05$. Це значить, що курсанти першого курсу навчання слідкують за своїм психічним станом, аналізують себе та самосприймають як самостійну особистість. Також вони більш розуміють психічний стан інших та здатні адекватно взаємодіяти з ними, першокурсники відстежують свій емоційний стан відносно суспільства та слідкують за змінами в державі. Щодо курсантів четвертого курсу навчання, то вони менше аналізують себе та оточуючих. Це можна пояснити наявністю професійного досвіду відсторонення від загальних суспільних проблем. Тобто їх цікавить ли-

ше аналіз професійної діяльності, що має складні, екстремальні умови. Можна припустити, що у курсантів четвертого курсу намічається тенденція до професійного вигорання.

За шкалою «Часових факторів рефлексії» у першій групі показник склав 2,01, у другій – 1,72. Визначено достовірне підвищення показника у першій групі. Тобто для курсантів першого курсу більш характерне аналіз свого минулого, теперішнього та майбутнього і це пояснюється переживанням на глибинним самоаналізом.

Показник за шкалою «Ретроспективна часова рефлексія» у першій групі склав 1,77, у другій групі цей показник дорівнював 1,78. Значущих розбіжностей між групами не виявлено, відмінності визначаються на рівні статистичної тенденції. Тобто випробувані обох груп слідували за своїм станом в минулому, що проявляється в аналізі виконаної діяльності та різних подій. Це звичайно пов'язано з особливостями людини, адже для подальшого розвитку необхідно аналізувати свої дії в минулому та робити висновки.

Характеризуючи шкалу «Перспективна часова рефлексія» ми виявили статистично достовірні відмінності $p \leq 0,05$ між досліджуваними першої та другої груп. Це характеризує групу досліджуваних першої групи як осіб, які можуть планувати своє майбутнє, аналізують себе та переймаються своїм професійним розвитком. Для курсантів четвертого курсу це менш характерне, бо вони вже мають уявлення про професію рятувальника, стикалися з реаліями цієї професії.

За шкалою «Поточна часова рефлексія» досліджувані першої групи набрали 2,18 балів, а досліджувані другої групи – 1,80 балів. Визначаються достовірні розбіжності на рівні значущості $p \leq 0,05$. Це значить, що курсанти першого курсу аналізують свій актуальний стан, обставини різних ситуацій, що відбуваються з ними в сьогоднішні. Це може також свідчити про прояви тривожності, що пов'язані з умовами навчання.

Таким чином, зафіксоване вірогідне підвищення показника у другій групі за афективним та когнітивним компонентами рефлексії.

У першій групі виявлено вірогідне підвищення показників за рівнями та за часовим фактором рефлексії. Визначено вірогідне підвищення показників внутрішньоособистісного, соціального та макросоціального рівнів рефлексії, а також перспективної та поточної рефлексії.

Достовірні відмінності між групами не визначені за показником особистісних компонентів рефлексії та регулятивного показника рефлексії.

З урахуванням меншого професійного досвіду досліджуваних першої групи можна зробити висновок, що вони прикладають більше зусиль задля рефлексії як у професійних службових ситуаціях, так и в процесі комунікації. Досліджувані другої групи вже більш адаптовані до умов професійної діяльності, набули досвіду у роботі з постраждалими, тому ми бачимо акцент на когнітивну рефлексію, яка буде забезпечува-

ти їм їх ефективну роботу в майбутньому. З урахуванням специфіки професійної діяльності, коли розпізнавання та оцінювання емоції людей в осередку безпеки є важливою умовою ефективності роботи офіцера-рятувальника, закономірно, що афективна рефлексія є важливою для співробітника ДСНС.

Таким чином, за допомогою методики діагностики видів та типів рефлексії ми з'ясували, що зафіксоване достовірне підвищення показника афективного та когнітивного компонентів рефлексії у курсантів четвертого курсу. Це свідчить про те, що курсанти четвертого курсу емоційно аналізують себе та раціонально підходять до виконання певних дій. За показниками рівнів рефлексії, внутрішньоособистісного рівня рефлексії, соціального рівня рефлексії, макросоціального рівня рефлексії, шкалою часових факторів рефлексії, перспективної рефлексії, поточної рефлексії виявлено достовірне підвищення показника у курсантів першого курсу. Тобто, першокурсники емоційно приймають себе, розуміються на переживаннях оточуючих, переймаються станом в суспільстві, а також аналізують своє минуле, майбутнє та теперішнє.

Не визначені вірогідні відмінності між групами за показником особистісних компонентів рефлексії та регулятивного показника рефлексії.

Висновки. У досліджуваних першої групи (1 курс) більшої виразності набувають види, що відносяться до блоку рівнів рефлексії: внутрішньоособистісного, соціального, макросоціального. У блоці класифікації рефлексії за часовим параметром проявилася поточна і перспективна рефлексія, що пов'язано як з необхідністю прикладати більше зусиль для рефлексії наявної та перспективної ситуації за браком досвіду.

Для курсантів першого курсу важливим є не тільки здатність усвідомлювати себе, свій стан в «реальному часі», осмислення поточної ситуації, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з обстановкою, координація відповідно до мінливих умов і власним станом, але й відстеження свого стану в процесі планування майбутнього, виявлення і коректування схеми та засобів можливої діяльності в майбутньому, аналіз. Особистісні компоненти афективний, когнітивний, регулятивний виражені, але слабкіше.

У досліджуваних другої групи (4 курс) на відміну від першої більш виражені види рефлексії блоку особистісних компонентів: афективна, когнітивна, регулятивна. У меншій мірі виражена перспективна рефлексія.

З урахуванням меншого професійного розвитку досліджуваних першої групи (1 курс) можна зробити висновок, що вони прикладають більше зусиль задля рефлексії як у «технологічних» службових ситуаціях, так и в процесі комунікації. Ці вміння вони набувають відповідно до професійної необхідності.

Досліджувані другої групи (4 курс) адаптовані до умов професійної діяльності, набули досвіду у спілкуванні з потерпівшими, тому ми

бачимо акцент на когнітивну рефлексію, яка забезпечує ефективну роботу в раціональності прийнятті рішень. З урахуванням специфіки професійної діяльності, коли розпізнавання та оцінювання емоцій оточуючих є однією з умов ефективності роботи, закономірно, що афективних рефлексія є важливою для представників другої групи.

Подібність показників особистісного регулятивного компоненту рефлексії пояснюється фіксованим алгоритмом діяльності незалежно від професійного розвитку.

На рівень рефлексії та рефлексивності в професійній діяльності офіцерів-рятувальників впливають екстремальні умови її перебігу. Це потребує від співробітника ДСНС швидкості мислення, високого рівня компетентності, креативності у прийнятті рішень, здатності аналізувати власну поведінку та професійні дії. Саме тому рефлексія є тим інструментом, що дає змогу офіцеру-рятувальнику швидко та об'єктивно оцінити обстановку, прийняти рішення, осмислити результати його впровадження, проаналізувати всі попередні дії та зробити висновки щодо перспективи професійної діяльності, обрати той чи інший стиль керівництва в умовах екстремальної діяльності.

Таким чином, рефлексивність дає змогу офіцеру-рятувальнику не лише зосереджувати увагу на самому собі, власних переживаннях, але й враховувати ставлення інших людей до нього з метою корегування своєї поведінки та розуміння поведінки інших. Як свідчить практика, значна частина офіцерів-рятувальників не здатна належним чином рефлексувати, недостатній рівень розвитку їхньої професійної рефлексії породжує труднощі у спілкуванні з підлеглими, конфліктні ситуації та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва Н. Є. Особливості та ефективність психологічного консультування пожежних-рятувальників при переживаннях провини, сорому, кризи. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 20. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 3–15.

2. Афанасьєва Н. Є., Гончарик І. А. Соціально-психологічний тренінг як метод розвитку толерантності психолога в умовах навчання у ВНЗ. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 12–22.

3. Дишкант О. В., Назаров О. О. Вплив особистісних якостей працівників аварійнорятувальних підрозділів на успішність виконання ними службових обов'язків. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. Харків : НУЦЗУ. 2009. С. 79–85.

4. Зімовін О. І., Заїка Є. В. Рефлексивність та рефлексія: співвідношення понять. Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. Вип. 47. ХНПУ, 2014. С. 65–71.

5. Иванова С. П. Исследование выраженности рефлексии у будущих психологов МЧС России. Психопедагогика в правоохранительных органах. 2010. № 1(40). С. 31–36.
6. Иванова С. П., Кузьменкова Л. В. Эмпирическое исследование рефлексии у будущих психологов МЧС России. Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта. 2010. №1(60). С. 110–118.
7. Ільїна Ю. Ю. Особливості часової перспективи та її зв'язок з психологічною безпекою особистості. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 90–102.
8. Карпов А. А. Психология рефлексивных механизмов деятельности: моногр. Москва: Институт психологии РАН, 2004. 432 с.
9. Кельбя В. Г. Методика визначення професійних якостей майбутнього офіцера оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України. Зб. наук.праць Академії ПВУ №18. Частина II. Хмельницький: Вид-во Національної академії ПВУ, 2002. С. 282–289.
10. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва: Просвещение, 1990. 230 с.
11. Курганов Р. І., Селюкова Т. В. Рефлексія та рефлексивність як психологічні феномени. Особливості видів та типів рефлексії курсантів НУЦЗУ. Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання. Збірник тез доп. міжнар. наук.–практ.конф. Харків: ХНУВС, 2017. С. 181–183.
12. Леонтьев Д. А., Лаптева Е. М., Осин Е. Н., Салихова А. Ж. Разработка методики дифференциальной диагностики рефлексивности. Рефлексивные процессы и управление: сб. материалов VII Международного симпозиума. Москва: Когито-Центр, 2009. С. 145–150.
13. Ноженкина О. С. Профессиональная деформация учителя и педагогическая рефлексия. Вопросы психологии. 2009. №2. С. 55–62.
14. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. Москва: Изд-во УРАО, 2007. 160 с.
15. Шаров А. С. Рефлексия в развитии и становлении человека. Ежегодник РПО. Психология в системе наук (междисциплинарные исследования). 2002. Т. 9. Вып. 1. С. 47–49.
16. Щербакова Т. Н. О психологической сущности рефлексивных ожиданий. Психология личности: теория и эксперимент. Москва, 1992. С. 100–108.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Afanas'eva N. Є. Osoblivosti ta efektnist' psihologichnogo konsul'tuvannja pozhezhnikov-rjatuval'nikov pri perezhivannjah provini, soromu, krizi. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 20. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 3–15.

2. Afanas'eva N. Є., Goncharik I. A. Social'no–psihologichnij trening jak metod rozvitkau tolerantnosti psihologa v umovah navchannja u VNZ. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 12–22.

3. Dishkant O. V., Nazarov O. O. Vpliv osobistisnih jakostej pracivnikov avarijnorjatuval'nih pidrozdiliv na uspishnist' vikonannja nimi sluzhbovih obov'jazkiv. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 19. Harkiv : NUCZU. 2009. S. 79–85.

4. Zimovin O. I., Zaïka Є. V. Refleksivnist' ta refleksija: spivvidnoshennja ponjat'. Visnik HNPU im. G. S. Skovorodi. Psihologija. Vip. 47. HNPU, 2014. S. 65–71.

5. Ivanova S. P. Issledovanie vyrzhennosti refleksii u budushhih psihologov MChS Rossii. Psihopedagogika v pravoohranitel'nyh organah. 2010. № 1(40). S. 31–36.

6. Ivanova S. P., Kuz'menkova L. V. Jempiricheskoe issledovanie refleksii u budushhih psihologov MChS Rossii. Uchenye zapiski universiteta im. P. F. Lesgafta. 2010. №1(60). S. 110–118.

7. Il'ina Ju. Ju. Osoblivosti chasovoï perspektivi ta її zv'jazok z psihologichnoju bezpekoju osobistosti. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 90–102.

8. Karpov A. A. Psihologija refleksivnyh mehanizmov dejatel'nosti: monogr. Moskva: Institut psihologii RAN, 2004. 432 s.

9. Kel'bja V. G. Metodika viznachennja profesijnih jakostej majbutn'ogo oficera operativno-rozshukovih organiv Prikordonnih vijs'k Ukraïni. Zb. nauk.prac' Akademii PVU №18. Chastina II. Hmel'nic'kij: Vidvo Nacional'noï akademii PVU, 2002. S. 282– 289.

10. Kuz'mina N. V. Professionalizm lichnosti prepodavatelja i mastera proizvodstvennogo obuche-nija. Moskva: Prosveshhenie, 1990. 230 s.

11. Kurganov R. I., Seljukova T. V. Refleksija ta refleksivnist' jak psihologichni fenomeni. Osoblivosti vidiv ta tipiv refleksii kursantiv NUCZU. Osobistist', suspil'stvo, zakon: psihologichni problemi ta shljahi ih rozv'jazannja. Zbirnik tez dop. mizhnar. nauk.–prakt.konf. Harkiv: HNUVS, 2017. S. 181–183.

12. Leont'ev D. A., Lapteva E. M., Osin E. N., Salihova A. Zh. Razrabotka metodiki differencial'noj diagnostiki refleksivnosti. Refleksivnye processy i upravlenie: sb. materialov VII Mezhdunarodnogo simpoziuma.

Moskva: Kogito-Centr, 2009. S. 145–150.

13. Nozhenkina O. S. Professional'naja deformacija uchitelja i pedagogicheskaja refleksija. Voprosy psihologii. 2009. №2. S. 55–62.

14. Povarenkov Ju. P. Psihologicheskoe sodержanie professional'nogo stanovlenija cheloveka. Moskva: Izd-vo URAO, 2007. 160 s.

15. Sharov A. S. Refleksija v razvitii i stanovlenii cheloveka. Ezhegodnik RPO. Psihologija v sisteme nauk (mezhdisciplinarnye issledovanija). 2002. T. 9. Vyp. 1. S. 47–49.

16. Shherbakova T. N. O psihologicheskoy sushhnosti refleksivnyh ozhidaniy. Psihologija lichnosti: teorija i jeksperiment. Moskva, 1992. S. 100–108.

УДК 159.94

Сергієнко Н.П., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Sergienko@nuczu.edu.ua;
Сугак О.С., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: oksanasuhak@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ОСОБИСТІ

У статті представлений аналіз теоретичних підходів до проблеми саморегуляції особистості в сучасних наукових дослідженнях. Проведено дослідження по вивченню основних функцій саморегуляції, проведений аналіз механізмів саморегуляції.

Ключові слова: саморегуляція, види, функції, механізми саморегуляції.

В статье представлен анализ теоретических подходов к проблеме саморегуляции личности в современных научных исследованиях. Проведено исследование по изучению основных функций саморегуляции, проведен анализ механизмов саморегуляции.

Ключевые слова: саморегуляция, виды, функции, механизмы саморегуляции.

Постановка проблеми. Сьогодні, в століття високої конкуренції, людина повинна саморозвиватися для досягнення певної мети у своїй професійній справі. Для того щоб стати кращим, не обов'язково чекати вказівок від керівників, можна зробити щось і самому. Адже, самоорганізація ефективна не тільки для підприємства, але і для людини, так як самоорганізація – це процес саморозвитку, а саморозвиток – це ще одна основа особистого успіху людини.

Завершаючою ланкою цілісного процесу самосвідомості є саморегуляція особистістю складних психічних актів, власної поведінки. Під саморегуляцією в структурі самосвідомості у вузькому сенсі розуміють таку форму саморегуляції поведінки, яка передбачає момент включеності в неї результатів самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення